Kelecsényi László

Merre vagytok?

Ezek a mini-esszék halottakról szólnak, kik jó vagy rossz szerepet játszottak az életemben. Maradjunk annyiban, hogy inkább jót, mert egy mostanában kevésbé divatos filozófus szerint a rossznak is lehet pozitív, előre vivő szerepe. A nevüket nem írom le. Játszom egy picit az olvasóval. Bízom abban, hogy elég tájékozottak, és rájönnek, kik eme szövegapóságok megidézettjei.

Majdnem tévútra futott a vállalkozás, hogy interjút készíthessek vele. Amikor egy katolikus folyóirat részleteket közölt a *Ködszurkáló*ból, ami aztán botrányosan nagy könyvsiker lett, egy nem-katolikus folyóirat felkért, hogy csináljak egy afféle ellen-interjút a másik emblematikus színésszel. Ne csak Cipolla hangja szóljon, ha színházról indult vita, Hamlet is bevethesse az érveit. Az ötletből – szerencsére – nem lett valóság.

Ám az interjú mégsem maradt el, csak a megvalósulásáig eltelt vagy egy negyedszázad, egy valóságos emberöltő. Mindketten jól jártunk. Ő arról beszélhetett, amiről a legszívesebben tette, én meg függetlenedhettem bármiféle politikai kényszerűségtől. Ő már nem akart a színházi világról szót ejteni, nekem nem kellett csak az ő szempontjaihoz alkalmazkodnom, egy szabad és független hetilappal a hátam mögött.

Sikeres beszélgetés kerekedett a találkozásunkból. Lehozta az utánközlő sajtószemle, s belekerültünk a *Szabó család*ba, amit nem mondhatott el bármely hírlapíró magáról. Féltékenykedett is egy-két kolléga, de nem törődtem velük.

Olvasó színész, elég ritka madár. Nincs rá idejük, legalábbis abban a régebbi átkosban a tehetségesebbje el volt látva feladattal, próba, előadás, filmgyár, tévé-stúdió, rádió, szinkron – csak győzzék leegyeztetni.

Író színész, az még ritkásabb. Mert mi a csudának írjon, aki játszani tud. Csakhogy abban a régi átkosban majdnem mindenben tökéletlenül mentek a dolgok. Az ország dolgai, s így a kultúra dolgai is. Persze, hogy tollat ragad Cipolla is, Hamlet is. Az egyikből közügy válik, mert nyíltan beszél, érdekeket sért, olykor sebez. A másikból írói életmű – a színészi mellett –, mert nyíltan beszél, érdekeket sért, olykor sebez. Az egyik fejjel megy a falnak, összezúzódik, áldozattá válik. A másik megkerüli a falat, jól megnézi, leírja, amit látott, s tovább lép, túlél. Véralkat dolga – egyik sem alávalóbb a másiknál.

Ült a kényelmes olvasó foteljében, mögötte könyvekből rakott védfal tornyosult, semmilyen bitorló Claudius nem vehette el tőle saját királyságát.

*

Szinte kölyöknek látszott, amikor megismertem. Nem véletlenül ragadt rá az Öcsi becenév. Benne jártunk a hatvanas években. Azoknak is az elején. Túl a rakétaválságon, de még élt JFK, akit saját elnökünknek hittünk, mert benne is volt valami kölykös.

Egy ifjúsági filmklubban ismerhettük meg. Megnéztük egy-két vizsgafilmjét, utána beszélgettünk vele. Mint egy érettségiző diák, úgy álldogált köztünk. Arról mesélt, hogy ő bizony egész estét betöltő filmmel szeretne diplomát kapni. Barátaival, egyívású alkotótársaival járja az országot, és gyűjtik az anyagot a magyar vidék emberöltőnyi krónikájához. Hittük is, meg nem is.

Aztán egyszercsak készen lett vele. Jó ideig csak a hírét hallhattuk, mert látni nem lehetett a filmjét. Arra várni kellett. Legendák keringtek arról, hogyan került ki Cannes-ba, és hogyan hozták a tudomására, hogy utaznia kell a Côte d'Azurra. Nálunk járt a fesztiváligazgató, hogy válogasson, de nem talált számára megfelelő filmet. Már indult volna haza, de a télies időben nem szállt föl Ferihegyről a párizsi gép. Maradnia kellett, s akkor – segítő kezek – megmutatták neki ezt a tiltás alatt álló „munkadarabot". Kijelentette: vagy kiengedik ezt a filmet Cannes-ba, vagy évekig nem teszi be a lábát Budapestre válogatni. Hihetetlen, de hihető.

A rendező eközben a Vas utcai kollégium vaságyán húzta meg magát. Se diploma, se albérlet, se rendszeres jövedelem. S akkor behívatják a Filmfőigazgatóságra. Egy elvtárs, alkalmasint a filmjének betiltója, megkérdezi tőle, van-e szmokingja? Köpni, nyelni nem tud. Szmoking? Mi a jó fenének! Hát utazik Cannes-ba, a filmjével együtt. Ott aztán megkapja a legjobb rendezés díját. A *Nagyítás*é az Arany Pálma, de a mienk a legjobb rendezés. Micsoda évad! Két ilyen örökmű egymás mellett.

Pár év múlva találkozom vele újra. Az ország legnagyobb lemezgyűjtőjénél válogat komolyzenék között egy készülő, újabb történelmi filmjéhez. A házigazda szívét-lelkét, azaz összes ritka korongját felteszi. Öcsi csak hümmög, nem tud választani. Végül egy román zeneszerző neve szerepelt a film főcímén, merthogy koprodukcióban forgatták. Persze vezérideológusok ezt is támadták. Ha ő rendezett valamit, a 'magánszorgalmú kutyák' csaholni kezdtek.

A filmgyári párkák nem sodorták egybe szakmai utunk fonalait. Nem lettem a dramaturgja, csak a szurkolója. Nem ő volt problémás em-

ber, a valóság számított annak, amiben élnie és dolgoznia adatott. Utoljára egy Magyarkanizsáról Pestre tartó mikrobuszban élveztem a társaságát. Végig szóval tartott minket. Bekapcsolt magnóval kellett volna hallgatnunk. Mégsem veszett el a szava, a meséje – minden ott van a filmjeiben, az életművében.

*

Mindig mosolygott. Nem rám, csak úgy általában, a világra. Lehetett is oka erre. Szép karriert futott be, boldog családi életet mondhatott magáénak. Mígnem…

Egyszóval mosolyogva jött szembe általában a Vas utcán. Arrafelé lakott, s arrafelé járta ki a főiskolát, ami ma már egyetem. Ő meg egyetemi tanár – volt. Meg még sok minden. Legelébb tehetség, elég nagy tehetség, azt hiszem. Mestere, tanítója idejében nyomta kezébe a váltóbotot. Sikert sikerre halmozott. Szakmájában, amelynek teljesítményei jobban mérhetők, mint az irodalomé, beleszámított az első ötbe, sőt, talán a legjobb háromba is. Aztán…

Aztán jött egy pöf, mint Örkény darabjában, a *Kulcskeresők*ben, mikor a pilóta nem a reptéren, hanem egy közeli temetőben teszi le a gépet. Nem is egy pöf, hanem több is. És nem jött, hanem éppen kiderült. Kiderültek régi dolgok, amiknek nem kellett volna megtörténniük. Már ha megtörténtek, és úgy történtek, miként az erynnisek ellantolták.

Egyszerre vége lett mindennek, a mosolynak legfőképp. A csúcsokról a gödörbe – mindenféle értelemben oda. Azóta is azon tűnődöm, arányban állt-e a bűnhődése a legendák homályából előásott vétkeivel. Igen vagy nem? Ezzel a kérdéssel az utókor lelkiismeretének kell elszámolnia.

*

Kell itt lennie egy belső ruhatárnak. Ha ezt a mondatot leírom, már mindenki tudja, kiről szólnak ezek a sorok. Major Tamás hajtogatja az általa írt filmben. Soha nem találtam meg nyomtatott életművében ezt a szállóigévé lett mondatot.

Ha valaki, akkor ő igazán ködlovagnak számíthatott a Józsefvárosban. Hosszú évekig élt egy olyan lakásban, ahonnét, ha kinézett, egy temetőt látott, nemzeti nagyjaink nyughelyét. Csak átnősült a Belső-Lipótvárosba, de otthon igazán a Teleki tér környékén érezte magát. Ott éltek a hősei, akiket megírt, akikbe egy esztétikai paradigma szerint semmiféle hősiesség nem szorult, csak saját, belső életük hősei voltak. Élükön Minarik Edével. Hiszen mindnyájan minarikok vagyunk.

Hűségesen járt a „belső ruhatárba”, mert azokat a filmszakmai vetítéseket is annak lehetett tartani. Jól öltözötten érkezett az ilyesmire nem adó filmesek, operatőrök, rendezők, újságírók közé, akik cseppet sem adtak a megjelenésre, olykor szakadtan estek be az aznapi forgatásról. Ő jött és ment, nem állt szóba senkivel.

Mégis vettem magamnak a bátorságot, s amikor megjelent a Karády Katalinról szóló könyvecském első kiadása, küldtem neki belőle, s egy névjegyet is belecsúsztattam a lapok közé. Magam is meglepődtem, amikor felhívott, s egy fertályórát beszélgettünk, jobbára ő beszélt a rajongott színésznőről.

Mindent tudott a moziról, a színészekről, még arról a korszakról, amikor a mozgókép nem számított magasztos művészetnek. Csak egy néző, egy rajongó ült a nézőtéren. A filmesek kézről kézre adták. Nem tudták, csak sejtették, hogy a jelenléte, ihlető ereje már félig-meddig garancia a sikerre. Moziban születtem – mondta magáról. És – majdnem – egy moziban halt meg. Yvo Maandygard a csavargőzösön távozott a halhatatlanságba – akár tanítják őt az iskolában, akár nem, trónol a filmes mennyországban, nézi, nézi az utódokat, és csóválja a fejét. Mi ez a szenny, ami elönti a gyöngyvásznakat? Nem mondja, de ezt lehet kiolvasni a tekintetéből.

*

Tanár Úrnak Baráti Szeretettel – ha lehetne itt facsimilét közölni, ezt olvashatnák, nagy betűkkel, kissé öregesen görcsös kézírással. Amikor rádiós zenei szerkesztőm először vitt el hozzá a Jó szerencse utcai mesebeli házába, akkor dedikáltattam vele Rajk András hírlapíró róla szóló kötetét. Akkurátusan le is dátumozta a bejegyzést, így pontosan tudom, hogy 1999. május 5-én jártunk nála.

Jegyek hullanak ki a vékony kötetből, ha fellapozom, operajegyek. Rajtuk néha kézírásom: *Cosí fan tutte,* 2000-edszer a színpadon. 1991. december 12. csütörtök este, I. em. Páholy, Bal, 7. szám. Aztán egy színlap 1994. október 22-éről, 45 éves operai jubileumának *Bánk bán* előadásáról, mikor is az első felvonásban Petur bánt, a másodikban Tiborcot alakította. Ezekre a *Bánk* előadásokra el-eljártam, előadás előtt siettem a Köztársaság téri épület pénztárához, s vettem egy olcsó, emeleti jegyet, mert csak a második felvonás érdekelt, a nagy kettős, amikor a világhírből megtérő remek tenorunkkal, Ilosfalvyval lépett fel. Utoljára 2000. március 15-ének estéjének álltak együtt a színpadon, a nagyúr és Tiborc.

Arról kellene hosszasan írni, hogy ő is világhírű volt, csak nem ment el soha hosszabb időre, külföldre, sztárkodni. Az ötvenes években nem lehetett, emiatt csodahangok énekeltek egyszerű hétköznap esti bérleti előadásokon. Aztán ő nem akart menni, mert nem lehetett itt hagyni a mamát.

Feláll az asztalra, pezsgőspohárral a kezében, a nőket és a bort éltetve. Don Giovanni utolsó vacsorája – tanítványok a nézőtéren – felsensteni pillanat, még ha azt az előadást nem is ő, hanem egy magyar kollégája rendezte, 74-ben, az Ybl-palotában, a Sugár úton. A pillanat elszáll, nem lehet maradásra késztetni. A pillanat mégis örök, mert elveszíthetetlen, beégeti magát fülünkbe, szemünkbe, agyunkba, szívünkbe, egyszerűen a sejtjeinkbe. Ott van, megvan, ő áll az asztalon. Mozart áll az asztalon, a zseninek ezt is szabad, majdnem mindent szabad, éltetni és tovább éltetni a világot mindenképpen.

Írom ezeket az emlékidéző sorokat, s közben arra gondolok, teljesen fölösleges ez, mert nem tudom idevarázsolni, feltámasztani. Gondolni rá, írni róla, emlékezni – azt igen. De a prezensz, a jelenlét nincs meg, nem is lehet, sohasem. Bár ebben nem vagyok egészen biztos. Szerencsénk volt, jó szerencsénk, hogy vele egy korban éltünk, láthattuk, hallhattuk.

*

Csókakőről jött a levél, egyszerű postai borítékban, a szerkesztőség címére. Először azt hittem, egy olvasó vette magának a fáradságot, és reagál valamelyik cikkemre. De a bal felső sarokba ragasztott apró tikett más feladót jelzett. Hetekkel korábban írtam egy emlékidéző cikket a *Film Színház Muzsiká*ba arról a hajdani – már akkor, 1987-ben hajdani – előadóest-sorozatról, amely meghódította nemcsak a pesti, s végképp nemcsak a belvárosi értelmiségi közönséget. Senki nem gondolta volna, hogy az egyszeri szöveg-összeállítás, a versek, prózák, levelek három felvonásos orációvá rendezése ekkora siker lesz.

A második előadást láttam, mert az Egyetemi Színpad törzsközönségének körében azonnal híre futott, hogy itt valami izgalmasan újszerű program született. Aztán még sokszor megnéztem, azaz hallgattam a XX. századról szóló színészi vallomást. Aztán az írásom megjelenése után jött a levél tőle. „Cikkedet nagyon köszönöm, igen jól esett, hogy van még, aki emlékszik az előadóestemre. Számtalanszor előfordul, ha fiataloknak beszélek róla, hitetlenkedve és bizalmatlanul hallgatnak, mint olyan öregembert, aki szeret magáról történeteket kitalálni.”

Nehéz ma elmondani, hogy 1965-ben miért lett akkora kulturális szenzáció egy börtönviselt, majdnem parkoló pályára szorított színész

versmondásából. Nem azért, mert már színre lépett egy váteszi szerepben fellépő másik versmondó, aki a költőket akarta „versen érni”. Övé lett a másik út, a csendes, már-már rezignált emlékeztetés, hogy lehet másképp, hogy a XX. század utolsó harmadában is vannak még lehetőségei az értelmes szónak, a gondolkodásnak és a gondolkodtatásnak.

Amikor 92-ben végre megjelent *A múlt lépcsői* című kötetem, felkértem, legyen a Vörösmarty téri könyvbemutatóm vendége, s olvasson fel egy verset abból az Egyetemi Színpadi programból. A kezébe nyomtam egy A/4-es papírra kigépelt József Attila verset.

Hogyha golyóznak a gyerekek, / az Isten köztük ott ténfereg. / S ha egy a szemét nagyra nyitja, / golyóját ő lyukba gurítja.

Felolvasta, végigülte a beszélgetést, aztán telefonált az ismerős taxisának, aki a Várszínházba fuvarozta az esti előadásra. Az Időt alakította a *Téli regé*ben. Néma szerep, csak ülnie kellett a rivalda szélén, s figyelni az eseményeket. Abban az életkorában ő is csak ténfergett köztünk, s ha figyeltünk rá, lyukba gurította a golyónkat. Az enyémet mindenképpen.